

BİBLİOQRAFIYA HAQQINDA MÜASİR KONSEPSİYALAR

Nadir İsmayilov

*Biblioqrafiyaşünaslıq kafedrasının müdiri, BMT yanında Beynəlxalq
İnformasiyalaşdırma Akademiyasının həqiqi üzvü,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Xuraman Ağayeva

*Biblioqrafiyaşünaslıq kafedrasının dosent əvəzi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru*

Humay Babazadə

*Bakı Dövlət Universiteti, Biblioqrafiyaşünaslıq
kafedrasının magistrantı, II kurs*

Современные концепции о библиографии

Резюме: Статя посвящено сущность и анализу современных концепций по библиографияведению и библиографической деятельности. А также анализируются современных концепции о место библиографической информации в структуре общества.

Modern concepts about bibliography

Abstract: Article was dedicated bibliography and essence of modern concepts of bibliographic activity and their analysis. As well as in the structure of information society bibliography is interpreted on the basis of new modern concepts of information.

Açar sözlər: informasiya cəmiyyəti, biblioqrafik informasiya, biblioqrafiya haqqında müasir konsepsiyalar

Ключевые слова: информационное общество, библиографическая информация, современные концепции о библиографии

Keywords: information society, bibliographic information, modern concepts about bibliography

Müasir dünyada YUNESKO-nun bəyanatına görə, “kitabxanalar informasiyalaşdırılmış cəmiyyətin ürəyidir” və elmi fəaliyyətə, mədəniyyətə, incəsənətə, iqtisadiyyatın inkişafına, təhsilə və tərbiyəyə xidmət edən sosial institutdur. Kitabxanaşünaslığı və biblioqrafiyaşünaslığı nəzəriyyəçi alimlər qarşılıqlı inkişaf edən və bir-birinin elmi nailiyyətlərindən istifadə edən iki müstəqil elm sahəsi adlandırılır.

Nəzəriyyəçi alimlər inkişaf etmiş qərb ölkələrində biblioqrafiyanın nəzəriyyəsinin inkişafını iki mərhələyə bölürlər:

1. Biblioqrafik fəaliyyətdə baş verən dəyişikliklərin təsviri və təsnifləşdirilməsi ilə əlaqədar olan **empirik** mərhələ;

2. Biblioqrafik fəaliyyətin izahı və təhlili ilə əlaqədar olan **analitik** mərhələ.
[66, 253]

Biblioqrafiyanın nəzəriyyəsi haqqında yaranmış tədqiqat işlərindən məlum olur ki, XVIII-XIX əsrlərdə biblioqrafiya elmi (science of bibliography) terminindən istifadə edilmişdir.

XX əsrin II yarısından etibarən dünyada informasiya şəraiti çox sürətlə dəyişməyə, informasiyanın əhəmiyyəti, vacibliyi sürətlə artmağa başladı. Bu da müasir dünyada informasiyanın əhəmiyyətinin durmadan artması ilə, kompüterləşdirmənin kitabxana-informasiya mühitinə inteqrasiyası, yeni sənəd növlərinin - elektron sənədlərin meydana gəlməsi və elmi-informasiya və kitabxana-biblioqrafiya işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın yeni formalarının yaranması ilə əlaqədar idi. Bu proseslər dünyada biblioqrafiya nəzəriyyələri qarşısında iki fundamental məsələnin həllini tələb edirdi:

1. Biblioqrafiyanın əsas mahiyyətinin nəzəri cəhətdən şərh edilməsi;
2. Cəmiyyətin daha böyük informasiya təminatı sistemi ilə biblioqrafiyanın qarşılıqlı əlaqəsini müəyyən etmək: Başqa sözlə, biblioqrafiya üçün metasistem tapmaq.

Kitabxanaların cəmiyyətdə vacib funksiya yerinə yetirdiyini haqqında fikirlər XX əsrin əvvəllərində səslənməyə başlamışdır. Amerikada, Avropada belə fikirlər daha geniş yayılmışdır. Bəhs edilən dövrdə biblioqrafiya haqqında qərb nəzəriyyəsində aparıcı yeri ingilis-amerikan məktəbləri tuturdu.

XX əsrin 30-cu illərində Amerika alimi L.Ballard “Sosial institutlar” adlı kitab yazmış və kitabda kitabxanaların sosial institut olması faktını əsaslandırmışdır və kitabın bir fəslini bu məsələyə həsr etmişdir.

L.Ballarddan sonra amerikan kitabxanaşünası L.Martin 1937-ci ilin oktyabrında kitabxanaların cəmiyyətin vacib sosial institut olması haqqında oçerk dərc etdirmişdir. Bu oçerkdə L.Martin kitabxanaların sosial institut olmasını elmi dəlillərlə əsaslandırmış və ciddi elmi nəticələrə gəlmişdir.

Kitabxanaların sosial institut olması faktını əsaslandıran əsas nəzəriyyələrdən biri tanınmış Amerikanın kitabxanaşünası alimi, dünyanın ən görkəmli kitabxanaşünaslarından biri J.X.Şira (Jasse Hank Shera) (1903-1983) olmuşdur. J.X.Şira XX əsrin 70-ci illərində nəşr etdirdiyi “Kitabxanaşünaslığa giriş” adlı kitabda kitabxanaların sosial institut olmasını elmi dəlillərlə əsaslandırmışdır. [9, 20]

Kitabxanaşünaslıq, biblioqrafiya və informatika sahəsində məktəb yaratmış J.Şira uzun müddət Klivlend Universitetində Kitabxanaşünaslıq fakültəsində dekan işləmiş, fakültənin nəzdində sənədşünaslıq və naviqasiya tədqiqatları mərkəzi yaratmışdır.

Biliyin hifz edilməsinin, qorunub saxlanılmasının, təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin, sosial mahiyyətinin tədqiqinə professor J.Şira qiymətli töhfələr vermişdir. Onun yaradıcılığı üçün səciyyəvi cəhət ondan ibarətdir ki, kitabxana-biblioqrafiya fəaliyyətinin sosial rolu haqqında yüksək nəzəri konsepsiyalar yarada bilmişdir. J.Şira qeyd edirdi ki, kitabxana cəmiyyətin zəruri ehtiyaclarından yaranmış və inkişaf etmişdir. Onun fikrinə görə, yazının yaranması məlumatın hazırlanması və ötürülməsinin vasitəsi kimi cəmiyyətin tələbatına cavab kimi yaranmışdırsa, kitabxanalar da cəmiyyətin normal fəaliyyət göstərməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən biliyin mühafizəsi və ötürülməsi mexanizmi kimi təşəkkül etmişdir. [66, 274]

Professor J.Şira yaradıcılığının birinci mərhələsi XX əsrin 50-60-cı illərinə təsadüf edir. O, ilk dəfə “bibliografik iş” anlayışını bu dövrdə elmi dövriyyəyə daxil etmiş, onu vahid bir sistem olan kitabxana işi və sənədsünaslığın tərkib hissəsi hesab etmişdir.

XX əsrin 70-ci illərində J.Şira bibliografik fəaliyyət anlayışını elmi dövriyyəyə gətirir. O, hesab edirdi ki, bibliografik fəaliyyət kitabxana işinin əsasını təşkil edir. Bibliografik fəaliyyət dedikdə o, bununla kitab və oxucu arasında əlaqə yaratmağa xidmət edən bütün proses, funksiya və hərəkətlərin məcmusunu başa düşürdü.

Professor J.X.Şira bibliografiyanın funksiyalarına aşağıdakıları aid edirdi:

1. Komplektləşdirmə;
2. Sənədli intellektual məzmunu zəruri əlyetərlik təmin etmək məqsədilə onların təşkili və qaydaya salınması;
3. Oxuculara bibliografik xidmət.

J.Şiranın fikrincə, bu funksiyaların mövcudluğu informasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin bibliografik fəaliyyətini təşkil etdiyi anlamına gəlir. Onun nəzəriyyəsində əsas məqamlarından biri də bibliografik işə iki aspektdən yanaşması ilə əlaqədardır. O qeyd edirdi ki, bibliografik işə iki tərəfdən baxmaq lazımdır:

1. Bibliografiyanın cəmiyyətlə münasibəti baxımından. Bu halda bibliografiya kommunikasiya sistemində “bilik-cəmiyyət” kontekstində vasitəçi kimi çıxış edir;
2. Bibliografiyanın fərdlərlə münasibəti baxımından. Bu halda bibliografiya “kitab-oxucu” kommunikasiya sistemində vasitəçi kimi təzahür edir. [66, 274]

J.Şiraya görə, bibliografiya kommunikasiyanın “orqan”larından biri olub biliyin, informasiyanın ötürülməsi vasitəsidir. Professor J.Şira “bibliografiya işi” anlayışını “bibliografiya” anlayışından fərqləndirərək yazır ki, bibliografiya özünəməxsus quruluşu olan, öz nəzəriyyəsi olan, sosial kommunikasiya sistemində spesifik yeri olan müstəqil elm sahəsidir.

J.Şiraya görə, kitabxana işinin nəzəriyyəsi isə onun nəzəri əsaslarını, informasiya elmləri isə onun üsullarını tədqiq edən və işləyən bir sahədir. J.Şiranın nəzəriyyəsinə görə, kitabxanaşünaslıq və informasiya elmləri bibliografik fənlər hesab olunmalı və onlar bibliografiya elmlərinə daxil edilə bilər. (Bibliographic scholarship) [66, 275]

XX əsrin 70-ci illərində J.Şira cəmiyyətdə biliyin idarə olunmasında kitabxana-bibliografiya proseslərinin rolunu dəqiqləşdirmək üçün daha geniş fəlsəfi ümumiləşdirməyə cəhd göstərmişdir. O, sosial epistemologiya (idrək haqqında sosial elm) adlanan elmi konsepsiyanı yaratmış və sosial epistemologiyayı kommunikasiya nəzəriyyəsinin əsası, bibliografiyanın nəzəriyyəsi üçün isə metanəzəriyyə kimi müəyyən etmişdir.

J.Şira hesab edirdi ki, kitab-oxucu münasibəti özündən daha böyük olan “bilik-cəmiyyət” münasibətlərinin elementidir. Kommunikasiya, o cümlədən onun tərkib hissəsi olan bibliografiya sosial strukturun əlaqələndirici sistemidir. Onun fikrincə, əgər sosial epistemologiya fərd və cəmiyyətin ətraf mühitə

uyğunlaşmasını müəyyən edirsə, biblioqrafiya işi də bu prosesi uğurla həyata keçirmək üçün biliklərin ötürülməsini təmin edir.

J.Şiraya görə, biblioqrafiya cəmiyyətin sosial tarazlığının qorunması və stabilləşdirilməsi, hər bir fərdin onu əhatə edən intellektual mühitə uyğunlaşmasında həlledici rol oynayan sosial nəzarət formasıdır.

Yeri gəlmişkən, epistemologiya informasiyanın fəlsəfəsidir. Sosial epistemologiya fərd və cəmiyyətin ətraf mühitə uyğunlaşmasını müəyyən edirsə, biblioqrafik epistemologiya biliklərin ötürülməsini, ondan daha səmərəli istifadə olunmasını təmin edir. Antik dövrlərdən bu günümüzdə qədər elm adamları metafizika ilə maraqlananların informasiya ilə bağlı düşüncələri - mümkün ola biləcək və bilməyəcək informasiya, informasiyanı təkzib, inkar edən informasiya və s. problemlər informasiyanın fəlsəfəsini meydana gətirdi. Beləliklə də "bilik nədir?" sualından qaynaqlanıb fəlsəfənin bir qolu hesab edilən "Epistemologiya" elmi yarandı. Qədim yunan dilində "epistemo" - bilik, "loqos" - elm sözlərinin birləşməsi olan elm-epistemologiya, fəlsəfənin bir qolu kimi elmi-məntiqi araşdırma sahəsi olaraq bu gün də aktuallığını saxlayır. Epistemologiyaya mətbuatda az rast gəlsək də, əslində günümüzdə ən vacib sayılan elmi istiqamətdir. İnsanları maraqlandıran, öz elmi sübutunu tapmamış bir çox sahələr var ki, əslində çox böyük maraq dairəsi olaraq mətbuata, sosial şəbəkələrə nüfuz etmişdir. Məsələn, parapsixologiya, paralel dünya, başqa planetlər, kosmosda yaşayış, kosmosda zaman anlayışı, qalaktikamızın başqa qalaktikalara doğru genişlənməsi, işıqlama və s. digər maraq yaradan mövzular, əlbəttə, cəmiyyətdə birmənalı qarşılanmır. Ağıla sığmayan mövzular, ölüm və axirət, fəvqəlbəşəri varlıqlar və digər mistika və digər mövzular insanın etinasız qalmadığı mövzulardır. Hər hansısa sahədə əldə etdiyimiz və ya edə bilmədiyimiz məlumatlar və onların doğru olub-olmadığı məsələsi cəmiyyətdə maraq doğurub. Heç şübhəsiz ki, informasiya hər zaman eyni cür qarşılanmır. Təbiidir ki, şübhələr də olur, zaman keçdikcə təsdiq və təkzib də olur. Nəticədə informasiyanın elmlə, ağılla mühakiməsindən məntiqə yol açan bilən fəlsəfə - "Epistemologiya" doğru cavabı tapmaqda yardım edir. Epistemologiya informasiyanın xarakteri, əhatə dairəsi və mənbəyi ilə maraqlanan fəlsəfi düşüncələri özündə əks etdirən bir elm sahəsidir. Kainatın təməl maddəsinin nədən ibarət olması kimi fikirlər bir çox alimləri düşündürdü, fərqli fikirlərin yarandığı, elmi mübahisələrin, həqiqətin nədən ibarət olduğunu düşünən alimlərin fikirləri epistemoloji fikir ayrılıqları yaratdı, elmi çəkişmələrə səbəb oldu və epistemologiyaya müxtəlif arqumentlərdən baxış formalaşdırdı. İnsan hər hansı bir informasiyanı nə qədər, hara qədər öyrənə bilər, öyrəndiyimiz informasiyanın elmi əsası varmı? Hər hansı doğru bildiyimiz informasiyanı dəqiq bildiyimizdən nə qədər əmin ola bilərik və bu informasiyanın qaynağı, yəni mənbəyi haradadır? Bütün bu suallar epistemologiya cavab verir. Epistemologiya elə bu nöqtədə biblioqrafiya ilə kəsişir. Hər ikisinin də obyektivi informasiyadır. Epistemologiyadan fərqli olaraq biblioqrafiya həmin informasiyanı axtarır, tapır və tələbatçılara çatması yollarını da araşdırır. Başqa sözlə, biblioqrafiyanın obyektivi təkə informasiya deyil. O həm informasiyanı analitik-sintetik cəhətdən işləyir, biblioqrafik təsvirin dəqiqləşdirilməsi ilə doğru olduğunu təsdiq edir, elm sahələri

üzrə bölür, sistemləşdirir, qruplaşdırır və həm də istifadəçiləri öyrənir, onların təsnifatını verir, informasiyanın istifadəçilərə tez və operativ çatdırılmasını təmin edir. Bu nöqtədə biblioqrafiyanın əhəmiyyətinin daha böyük olduğu qənaətinə, nəzəriyyəsinə əsaslanmaq olar.

Yaranan bu kimi suallar informasiyanı fəlsəfiləşdirir. Doğru ya səhv olması ona müxtəlif fəlsəfi yönlərin baxışlarını yaratdı. İnformasiyanın fəlsəfəsi, yəni epistemologiyanın doğruluq, həqiqət, təməl, məntiq kimi vacib keyfiyyətləri vardır. Məsələn, informasiya mifik dediyimiz təsəvvürlərə əsaslanırsa, yəni biz belə fikirləşiriksə və bu baxımından araşdırırıqsa, onda ortaya atılan problem isbat edilməyəcək kimi qalır. Biblioqrafiya özünün axtarış funksiyası ilə tarixi qaynaqları araşdırır, doğru məlumatı üzə çıxarır və epistemologiyanın doğruluq, həqiqət, təməl, məntiq kimi vacib keyfiyyətlərinin işləməsinə yardım göstərir. İnformasiyaya münasibətimizi dəyişdiyimiz zaman biblioqrafik axtarış nəticəsində yeni informasiyalar, bir çox sübutlar, bəlkə də kəşflər meydana gələ bilər. Bu bizim məsələyə ciddi və yaxud səthi yanaşmamızdan birbaşa asılıdır. Böyük sənəd kütləsi, sənəd-informasiya resursları içərisində doğru, ən vacib informasiyanı axtarıb tapmaq, istifadəçiyə ötürmək isə biblioqrafiyanın birbaşa işidir, biblioqrafik epistemologiyadır, informasiyanın fəlsəfidir.

Həmçinin informasiyaya münasibət də əsas məsələdir. Lakin əgər informasiyaya "mümkün deyil", "ola bilməz" kimi şübhələrlə yanaşsaq, o zaman informasiyadan uzaqlaşib informasiyasızlığı seçirik. İstədiyim informasiyanı ciddi-cəhdlə əldə etməyə çalışdıqda isə biblioqrafiyanın vasitəçilik funksiyasından istifadə edirik və mütləq daha vacib informasiyaya ulaşa, çata bilirik. Ona görə də ağılsız dediyimiz informasiyanı belə epistemoloji cəhətdən vacib sayaraq araşdırmaq, axtarış aparmaq, son nəticəyə varmaq lazımdır.

Bəşəriyyət yarandığı gündən bu və ya digər dərəcədə informasiyanın əhatəsindədir. Cəmiyyətin inkişafı ilə bağlı olaraq bu informasiya primitiv də, qlobal da ola bilər. Bizim yaşadığımız informasiyalaşdırılmış cəmiyyəti isə qlobal informasiyasız təsəvvür etmək olmaz.

Yaşadığımız zamanı isə informasiyasız təsəvvür etmək mümkün deyil. Hər bir insan bir gün ərzində ən azı iki-üç və daha çox saatını informasiya əldə etməyə sərf edir. Xüsusilə gənclər daha çox vaxtı yeni informasiya almağa sərf edirlər. Müasir günümüzdə informasiya bizim üçün aldığımız nəfəs qədər əhəmiyyətli olmuşdur. Daha çox bilik əldə etməyə üstünlük verən insanlar hər vaxt informasiya azlığı hiss edirlər, daha çox internetdən və sosial şəbəkələrdən istifadə edirlər. Buna görə də elmi-tədqiqat işi ilə məşğul olan insanlar daim öyrənmək, yeni informasiya, yeni biliklər əldə etmək üçün çaba göstərirlər. Onlar üçün informasiya gələcəkdir, karyeradır, inkişafdır. Buna görə də biblioqrafik fəaliyyətdə istifadəçilər təsnifləşdirilərkən elmi-tədqiqatla məşğul olan alimlər xüsusi bir qrup təşkil edir. Biblioqrafik fəaliyyətdə informasiya funksional məqsəd istiqamətinə görə cari, retrospektiv, perspektiv olmaqla üç yerə ayrılır.

Bizim hər gördüyümüz əşya, rastlaşdığımız təbiət və cəmiyyət hadisələri, hər an üzləşdiyimiz, oxuduğumuz nə varsa onları bizim üçün informasiyadır, düşüncələrimizin məhsulu olan bilikdir. İnformasiya - təqdimat formasından asılı

olmayaraq şəxslər, əşya, fakt, hadisə və proseslər haqqında məlumatlardır. Sənədləşdirilmiş informasiya isə maddi daşıyıcıda qeyd olunmuş və identifikasiyaya imkan verən rekvizitlərə malik informasiyadır. [30, 3]

Ətraf aləmdə gördüklərimiz, duyğularımız vasitəsilə duyduğumuz, hiss etdiyimiz məlumat o vaxt informasiyaya çevrilir ki, beyin süzgəcindən keçir, emal olunur.

İnformasiyanın doğruluğu isə nisbidir, nəyəsə nəzərən ölçülə biləndir. Məsələn, bizə görə güclü hesab etdiyimiz hər hansı bir şeydən daha güclüsü vardır, yaxud zəif hesab olunandan daha zəifi vardır. Çətin hesab etdiyimiz hər hansı məntiqi test kiməsə asan gələ bilər. Beyin inkişaf etdikcə elmimiz, bilik səviyyəmiz artdıqca informasiyamız da çoxalır. Belə qərara gəlmək olar ki, informasiya ilə elm, bilik düz mütənasibdir. Biri artdıqca digəri də paralel olaraq artır. Bizim gözəl hesab etdiyimiz hər hansı bir şey, obyekt bizə görə gözəl ola bilər və s.

Duyğu orqanlarımızla əldə etdiyimiz informasiyanı təfəkkür tərzimizə uyğun olaraq beynimiz emal edir, yaxşı və ya pis, müsbət və ya mənfi, xeyirli və ya xeyirsiz olduğuna o qərar verir. [47]

Son dövrlərdə elmin inkişafı və əldə olunan yeni nailiyyətlər, yeni texnologiyalar insan beyninin dərk edə bilməyəcəyi qədər yeni informasiyalar meydana çıxarır. NASA-nın apardığı tədqiqatlar nəticəsində yeni-yeni qalaktikaların kəşfi, qara dəliklərin öyrənilməsi, paralel dünyaların ola biləcəyi ehtimalı, kvant fizikasının, atom fizikasının yeni nailiyyətləri, nanotexnologiyaların inkişafı yeni nəzəriyyələrin, fərziyələrin, bununla paralel olaraq yeni informasiyaların meydana çıxmasına səbəb olur. Əldə olunan yeni informasiyaya epistemoloji baxımdan yanaşdıqda əldə olunan biliklər əsasında daha çox nəzəriyyələrin fərziyələrin, konsepsiyaların meydana gəlməsi yeni-yeni kəşflərin, differensial, tətbiqi elmlərin yaranmasına səbəb olur. İnformasiya bolluğu yaradan əsas vasitələrin internet resursları, sosial şəbəkələr olduğunu, cəmiyyətə doğru və ya doğru olmayan informasiya ötürdüyünü bilirik. Onları daha doğru istiqamətə, daha doğru informasiyaya yönəltmək, informasiyanın mənbəyini müəyyənləşdirmək isə birbaşa bibliografiyanın, bibliografik fəaliyyətin, bibliografiyaşünaslığın işidir. Bu koqnitiv funksiya bibliografiyaya bütün inkişaf etmiş cəmiyyətlərdə yaşam haqqı qazandıracaqdır.

Ədəbiyyat

1. Астахова, Л.В. Библиография как научный феномен: Монография. Москва: Изд-во МГУ культуры, 1997, 338с.
2. Мəһəռəмли, N. Epistemologiya məlumatın fəlsəfəsi // “Təhsil və zaman” qəzeti, 02 (267), 31 yanvar, 2014.
3. Коршунов, О.П., Леликова, Н.К., Лихавид, Т.Ф. Библиографоведение: Санкт-Петербург: Профессия, 2014, 288 с.